

IV. ŠTIRIDESETA LETA

Štirideseta leta so bila zelo burna leta. Dansko so Nemci okupirali 9. aprila leta 1940 in tam ostali vse do 5. maja 1945. Okupatorjeva politika je bila zmedena. Razen interniranja danskih komunistov in priključitve dežele k Antikominterni Danci prva leta vojne niso občutili. Vzrok za to verjetno ni bil v tem, ker so smatrali Nemci Dance za svoje plemenske sorodnike, čeprav sega tradicionalno sovraštvo med obema narodoma celo v 8. in 9. stoletje. Pravi razlog je bil po vsej verjetnosti v tem, da je bila Danska »pristava« Nemcev. Nemci so se namreč morali obnašati dostojno, če so si hoteli zagotoviti višek danske poljedelske produkcije. Nasprotno pa se je že takoj po 9. aprilu 1940 ustvaril prvi začetek ilegalnega gibanja za osvoboditev. Pasivni odpor ljudstva je prehajal v aktivni odpor, ki je dosegel svoj višek v vsakdanjih kampanjah sabotaž in štrajkov ob koncu avgusta 1945. Nemci so takrat prevzeli oblast, vrgli več ali manj kolaboracionistične politike, poslali vso dansko policijo v koncentracijska taborišča, pričeli s preganjanjem Židov, z likvidacijami in ostalo teroristično politiko, katero je pač vsa Evropa v tistih letih prav dobro poznala.

Po osvoboditvi je prišlo pol leta navdušenja: politiki osvobodilnega gibanja so sodelovali v učinkoviti koaliciji, ki je obljubljala za bodočnost vse najlepše in najboljše. Toda nenadoma in vznemirljivo so ti politiki hitro zapustili politično življenje in po kratkem času so se spet pričele prikazovati stare osebe izpred vojne ali pa iz razdobja 1940—1945. Po vojni Danska ni bila uničena. Zato pa je bila zelo oškodovana danska ekonomija zaradi nemškega ropanja Danske Narodne banke. Problem Vzhod-Zahod je nosil s seboj ostra nasprotja tudi v dansko politiko. Atlantski pakt, h kateremu je Dansko priključila nova socialdemokratska vlada leta 1949, je deželi naložil nove obveznosti, ki težko pritiskajo na že tako slabo dansko gospodarstvo. Neizmerne vsote gredo za oborožitev, graditev je prenehala, davki in cene pa kažejo stalno tendenco naraščanja, tako da je znameniti danski življenjski standard (za švedskim najvišji v Evropi) v nevarnosti. Ob koncu leta 1954 je imela Danska svoj do sedaj največji deficit v devizah.

Književnost štiridesetih let je prav tako zamršena kakor teren, na katerem je zrastle. Ali pa se nam morda samo zdi, da je tako kaotična, ker nam je še preveč blizu?

V književnosti štiridesetih let igrajo glavno vlogo kar tri generacije: starejša, ki je debitirala v dvajsetih in tridesetih letih in ki je že takrat dala svoje najboljše ljudi in njihova dela: Gelsted, La Cour, Petersen, Kirk, Herdal, Munk, Soya, Abell, dalje mlajša, ki je nastopila prvič v tridesetih letih, ki pa je odigrala svojo glavno vlogo šele v štiridesetih letih. In končno najmlajša generacija, ki se je pojavila šele v času vojne in po vojni.

Mlajšo generacijo predstavljajo prozaisti Scherfig, Branner in Hansen.

Hans Scherfig (1905) sodi h komunističnemu krilu danske književnosti tega stoletja in je torej na isti liniji kot Nexö, Kirk, Herdal in Becker. Njegovo celotno delo je en sam velik napad na različne idealistične filozofske smeri

njegovega časa. V kriminalistični zgodbi *Mrtvec* (1937), v tej njegovi najbolj fantastični knjigi, se izkaže obvezni umor kot imaginaren, samo kot halucinacija glavne osebe. Knjiga je oster napad na moderno slikarstvo z njegovimi abstraktnimi prevarami in nenavadnim zanimanjem za mistiko. *Izgubljeni opolnomočenec* (1938) je satira na uradnika kot poedinca in na celotno pisarniško življenje kot tako. Tudi tu napada pisatelj nagnjenje časa k mistiki: soproga glavnega junaka, gospa Amsted, postane med dogajanjem v romanu spiritistka in se seveda pogovarja s svojim pokojnim možem skozi nogo od mize. *Zanemarljena pomlad* (1940) je do sedaj najbolj znamenita pisateljeva knjiga. Scherfig je v njej preciziral svoje stališče do akademskih poklicev in pričel z uničujočim napadom na starinske gimnazije, ki so delale kot stroji, kot tovarne dijakov in ki so producirale akademike v serijah. »O nečem drugem so sanjali prej, preden jih je zgrabila mašinerija in spremenila. Vedeli niso, kaj so počenjali z njimi, ko so jih vzgajali in izoblikovali v tisto, kar so sedaj. In še vedno ne vedo. Ne vedo, da so pohabljeni in deformirani kot kitajski psiček, vzgojen med cvetličnimi lončki in vazami.« *Idealisti* (1945, natisnjeni šele leta 1945) so satiričen napad na tako imenovano »seksualno ekonomijo«, na tisto krilo psihoanalize, katerega začetnik je bil Wilhelm Reich. »Seksualna osvoboditev je pogoj za ekonomsko osvoboditev. Odstrani seksualne zapreke! Potem bosta eksploatacija in zatiranje same izginili!« pravi pisatelj v enem od številnih ironičnih odstavkov te knjige. Toda pisatelj je razširil svoj napad, ki zajema vse tiste čudne smeri, ki so v duhovni revoluciji ali fikсни ideji našli tako imenovano sredstvo za rešitev sveta: na vegetarijance, esperantiste, pristaše telovadbe dihalnih organov, bosih nog, spiritizma, jazza in kubizma. Po Scherfigovem prepričanju so krivci vseh teh sistemov v filozofskem smislu idealisti, ker pozabljajo ali pa se izogibljejo materialnim, ekonomskim pogojem družbe in življenja človeka.

H. C. Branner (1903) je pesnik strahu in osamljenosti. Ta dva motiva se pri njem odražata kot psihična pojava, stanji, ki sta predmeta analize in razmišljanja. Nad njegovim ustvarjanjem, ki je obeleženo z minuciozno psihološko analizo, lebdi misel o smrti. *Sen o neki ženi* (1941) nima skoraj nikakršnega dogajanja in skoraj nobenega razvoja. Vse se dogaja okoli mize za bridge in vidimo samo misli četvorice ljudi, delno v obliki pretakanja zavesti. Notranja napetost romana nastaja iz nasprotij zavesti četvorice, ki simbolizirajo štiri osnovne elemente življenja: rojstvo in smrt, voljo po življenju in strah pred smrtjo. Simboličen je tudi čas dogajanja: 1. september 1939, dan torej, ko je izbruhnila druga svetovna vojna. Stari svet razpada in nekaj novega se poraja. V zbirki novel *Dve minuti tišine* (1944), ki jo smatrajo kritiki za njegovo do sedaj najboljšo delo po umetniški plati, je Branner obdelal odnose med moškim in žensko ter otrokom in odraslim. Njegovi opisi otroškega sveta, gledanega skozi detinske oči, so eni najboljših v našem času. Radijski roman *Zgodba o Börgeju* (1942), ki obravnava prav to temo, je doživel lep uspeh. V romanu *Ježdec* (1949) nastopa pisatelj spet kot psiholog in filozof strahu. Knjiga je psihoanalitična in popisuje postopno osvoboditev mlade žene Susanne pred neko traumom: v ljubezni in sovraštvu je bila zvezana z učiteljem jahanja Hubertom, ki ga je videla umreti pod konjem; ni ga ubila ona, toda želela si je njegove smrti in to si mora priznati, da bi se lahko čutila svobodno. Bega sem ter tja od zdravnika Clemensa, s katerim živi sedaj, do novega učitelja jahanja Hermana in lezbijske Michele, pa spet nazaj k Clemensu, kjer končno tudi ostane.

Osebe imajo verjetno simboličen pomen kot tipi povojne debate o svobodi, kulturi in naravi ter razumu in instinktu. Susanne predstavlja torej življenje samo, osvobodjeno starih ozkih vezi in v iskanju nove oblike, nove kulture. Medtem ko Herman predstavlja nasilno diktaturo, Michele svobodo brez odgovornosti, predstavlja zmagovalec Clemens humanizem. Kulturno filozofske in psihološke probleme obdeluje Branner tudi v svoji drami *Bratje in sestra* (1952), edini povojni danski drami, ki je doživela resničen uspeh.

Martin A. Hansen (1909) je prvič nastopil leta 1935 s svojim družbeno kritičnim romanom *Naprodaj*, v katerem je upodobil kmečko okolje v času velike krize. V svojem kasnejšem ustvarjanju pa se nasprotno Hansen približuje vse bolj kulturni desnici s svojim mistično-filozofskim in psihološko-metafizičnim razmišljanjem. Pisatelj išče umetniško reakcijo proti naturalizmu in za to uporablja fabulo, simbol, podobo in mitos. Te svoje misli je iznesel že v simboličnem romanu *Jonathanova pot* (1941), toda preciziral jih je šele v zgodovinskem romanu *Srečni Kristoffer* (1945), kjer popisuje prehod iz katoliške vere v luteranstvo. Problematika onega časa je simbol za današnjo problematiko. Pater Mattias brani svojo vero, staro katoliško religijo proti anatomu Thygoniusu, ki pooseblja novo, moderno podobo sveta, naravne vede in analitičnega duha. Pater sluti v protestantizmu nevarni začetek nekega razkroja, ki bo verjetno rezultiral nekoč v čisti materializem. Podobna filozofska razmišljanja so tudi osnova dveh zbirk novel *Trnovo šibje* (1946) in *Jerebica* (1947), v katerih izraža svoje misli v moderni obliki. Radijski roman *Lažnivec* (1950) je zelo težko razumljiv. Zmedena psihologija in religiozno filozofiranje igrata veliko vlogo v tej knjigi in zdi se, da je dejanje samo popolnoma postranska stvar. Zanimiva knjiga je Hansenova zbirka esejev *Misli v dimniku* (1948), v kateri razlaga pisec svoje metafizično stališče. V esejih riše tisto filozofsko in umetniško smer, katere pripadnik je sam, in ki gre proti »utopističnim sanjarijam civilizacije«. Ta smer je tista, ki gre od Dostojevskega in Kirkegaarda preko Nietzscheja, devetdesetih let in Bergsona do modernih danskih idealističnih filozofov Grönbecha in Helgeja Rodeja. Najnovejša Hansenova knjiga je *Kača in bik* (1952), v kateri s pesniško fantazijo in obširnim arheološkim ter kulturno-zgodovinskim znanjem poskuša očrtati linijo od kulta smrti v predkrščanski dobi preko zloma mnogoboštva do osvoboditve s krščanskim učenjem o vstajenju, harmoničnega »ljudskega krščanstva« zgodnjega srednjega veka — tiste religije, ki ima svoj spomenik v romanski cerkveni umetnosti in ki je po piščevem prepričanju bila korenina spoznavanja življenja danskega kmečkega ljudstva. Samo malo pesnikom je kot Martinu A. Hensenu tako uspelo oživiti preteklost, toda, kakor pravi literarni zgodovinar dr. Möller Kristensen, »le strokovnjaki morejo soditi v verjetnosti njegovih hipotez«. Hansen in Branner sta v današnjih dneh tista dva danska pisatelja, katerih dela najbolj bero, o katerih tudi največ razpravljajo.

Tudi najmlajša generacija danskih pisateljev se ne more prav tako kot starejša zbirati okoli enega določenega pojmovanja življenja in umetnosti.

Poleg Herdalovega romana *Nezaslužjeni človek* sta sam vojni čas in odporiško gibanje rodila vsega skupaj en sam roman »*Rdeče livade*« (1945), ki ga je napisal *Ole Juul* (1919). V tem romanu gre za skupino danskih saboterjev in knjiga, polna napete dramatičnosti in lepe ljubezenske zgodbe, je bila po vsebini kot nalašč za enega prvih povojnih danskih filmov.

Hilmar Wulff (1908) nadaljuje Kirkovo pot romanov o kmečkih hlapcih: socialistični realizem in kolektivno obliko pripovedovanja v trilogiji *Pot v živ-*

ljenje (1947), *Kruh življenja* (1948) in *Obljubljeni dan* (1949). Trilogija je opis socialnega razvoja v jugovzhodni Danski (na otoku Lolland) ob začetku stoletja, ko so se priselile velike skupine kmetijskih delavcev-Poljakov na Dansko. Ti so kot tuji element vstopili v produkcijo sladkorne pese in ustvarili nov poljedelski proletariat. Zaradi rastočega socializma in sindikatov se ti Poljaki nasprotno počasi socialno prilagajajo danskemu prebivalstvu. Jens Petersen, majhen danski kmet, se poroči z Rozo Marewsko, vaški hlapec Stanek pa z Agneto, hčerko bogatega kmeta itd. Ljudje najdejo drug drugega: tako politično kakor osebno kljub jezikovnim in verskim preprekam. V romanu *Slabi časi* (1950) pa se je Wulff vrnil spet k ribiškemu družbenemu okolju, v katerem je bil sam rojen.

Tove Ditlevsen (1918), ki je debitirala s pretresljivo in globoko žensko zbirko pesmi *Dekliški čud* (1959) in jo nadaljevala z zbirko *Mali svet* (1942) je opisala v romanih *Zlo so storili nekemu otroku* (1941), *Ulica otroštva* (1943) in *Zaradi otroka* (1946) zakonske, seksualne in socialne probleme v prenaseljenem delavskem predelu prestolnice, v katerem je pisateljica sama tudi odrasla.

Pesnik *Ole Sarvig* (1921) uporablja zelo osebno in pogosto zelo težko dostopno obliko, katere slikoviti jezik vsebuje polno analogij na abstraktne smeri v slikarstvu. Njegova prva pesniška zbirka *Zelene pesmi* (1945) vsebuje poleg vrste podob iz narave in šanj tudi opise aktualne vojne kulturne situacije:

Polja izgubljenosti.
Bilke v tisočih in gozdovi osata
nazaj skozi Evropo
v času.
Visoke pagode
kjer so pokolenja odevetevala
v Luciferjevem razcvetu.

(*Luciferjevi stolpi*)

Ta pesem nam nazorno prikazuje njegovo pojmovanje kulture: nekakšen svet praznine, v katerem so samo prazne lupine in njegovo brezdomovinstvo v zastareli malomeščanski kulturi. Sarvigovo občutje je osamljenost v pusti deželi — isto občutje kot pri Angležu Eliotu. Podobne misli najdemo tudi v zbirki *Hiša mojega jaza* (1944). Za njegovo ustvarjanje moremo reči, da je značilno zanj mitično doživljanje in religiozno spoznanje.

Ole Wibel (1921) se je učil pri nemških lirikih, predvsem pri Rilkeju, toda vendar pogosto uporablja tudi starejše, klasične vzorce. Tudi pri njem moremo opaziti močno težnjo k religioznosti ali vsaj abstraktni mističnosti v zbirkah: *V znamenju ribe* (1948), *Elegije ekvinokcija* (1949), *Skriti bog* (1952) in *Mesec* (1952). Do leta 1954 je izdajal revijo *Heretico*, organ povojne mistične in idealistične generacije. Ta revija (zdaj nosi naslov *Roža smeri*) je bila protiutež organu marksistične književnosti *Dialogu*.

Jörgen Nash (1920) zavzema posebno mesto v krogu modernih pesnikov. Je socialist in materialist in zanj vodi pot v bodočnost skozi osvoboditev zdravih življenjskih instinktov, ki jih zasužnjujejo vse puritanske, platonske, idealistične in intelektualistične tendence naše kulture. V njegovih pesmih, v zbirkah *Zora* (1942), *Podzemlje čudi* (1945), *Atomska elegija* (1946) in *Pesmi gneva* (1951)

najdemo polno podobnosti s Schadejevim pesništvom, predvsem v svežem občutju narave. Slutimo celo začetek Schadejeve eromantije v njegovi zbirki *Živeti z življenjem* (1948). Zato moremo v nekem smislu v najnovejši danski književnosti govoriti celo o »schadizmu«.

*

Kje je torej danska književnost danes? Povsem zadovoljivo odgovoriti na to vprašanje je zelo težko.

Zdi se mi, da trenutno obetajo največ mladi pesniki. *Frank Jäger* (1926), ki je pripadal reviji *Heretica* bolj iz poetskih kot religioznih razlogov, se je v svojih pesniških zbirkah pokazal kot izredni slikar narave in moški oboževalec življenja kot kak Nis Petersen [*Vrle pesmi* (1948), *Jutranja trobenta* (1949), *Pet letnih časov* (1950)]. V prozi pa je razvil zelo šarmanten stil pripovedovanja, posebej v *Trpljenju mladega Jägera* (1953). *Iljitsch Johansen* (1925) je eksperimentiral s svojo fantazijo v zbirkah *Fant in dekle* (1944) in *Harlekin in smrt* (1949) in je končno v *Lisici in drevesu* (1952) razvil stil, ki je soroden pripovedniškemu načinu in simboličnemu poenostavljanju narodne poezije. Španski mojster Garcia Lorca, katerega pesnik občuduje in ki ga plodno prevaja, mu je dal verjetno številne pobude.

Vse se zdi, da se je krog sklenil: po koncu druge svetovne vojne lahko opazimo v književnem kaosu dve tendenci. Na eni strani stoje socialni in socialistični pisatelji: Kirk, Herdal, Scherfig, Wulff, na drugi pa filozofirajoči psihologi in metafiziki Branner, Hansen in pesnika Sarvig in Wivel. Po preteku polovice stoletja so prišli spet nazaj do stanja, ki je podobno ozadju razvoja tega razdobja: kulturno-filozofskega in mitičnega Johannesa V. Jensena in revolucionarnega družbenega kritika Martina Andersena Nexöja. Zato pa ne moremo vedeti, kaj bosta dali ti dve smeri v prihodnosti.

Iz rokopisa prevedel D. Ž.